

УДК 811.133.1'23:811.133.1'367

PHRASE, ÉNONCÉ, ÉNONCIATION ЯК СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ КАУЗАЦІЇ У МЕЖАХ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ГЮСТАВА ГІЙОМА

Захарова Н. О.

Криворізький державний педагогічний університет

У цій статті основну увагу зосереджено на проблемі співвіднесення французьких термінів “*phrase*”, “*énoncé*”, “*énonciation*”, що використовуються на позначення синтаксичної конструкції, з основними етапами моделі каузації, обґрунтованої Гюставом Гійомом.

Ключові слова: каузація, *phrase*, *énoncé*, *énonciation*, мова, мовлення.

Захарова Н. А. Phrase, énoncé, énonciation как составляющие процесса каузации в рамках лингвистической теории Гюстава Гийома. В данной статье основное внимание сосредоточено на проблеме соотношения французских терминов “phrase”, “énoncé”, “énonciation”, которые используются для обозначения синтаксической конструкции, с основными этапами модели каузации, предложенной Гюставом Гийомом.

Ключевые слова: каузация, *phrase*, *énoncé*, *énonciation*, язык, речь.

Zakharova N. O. Phrase, énoncé, énonciation as components of the causation process within the limits of the linguistic theory by Gustave Guillaume. This paper focuses on the problem of correlation of French terms “phrase”, “énoncé”, “énonciation” that are used while speaking about syntactic constructions, with the main stages of causation model grounded by Gustave Guillaume.

Key words: causation, *phrase*, *énoncé*, *énonciation*, language, speech.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Серед перспективних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень помітне місце посідає психолінгвістика, основним предметом вивчення якої є мова, мовлення і мовленнєва діяльність. Особливий інтерес для дослідників представляє процес продукування висловлення від зародження думки до сформованого, завершеного повідомлення. Проблема полягає в тому, що більша частина процесу каузації прихована від безпосереднього споглядання, що значно ускладнює його дослідження й обумовлює появу нових підходів до інтерпретації таких понять, як мислення, мова, мовлення, мовленнєва діяльність. Одним із видатних представників менталістського підходу до аналізу мови й мовлення вважається французький лінгвіст Гюстав Гійом, лінгвістична концепція якого є об'єктом цієї розвідки. Розмежування двох рівнів лінгвістичної реальності – віртуального, або мови, й актуалізованого, або мовлення, – обумовлює необхідність використання різних понять на позначення синтаксичної конструкції, яка характеризує кожний із цих рівнів. У сучасній французькій науковій мовознавчій літературі використовують поняття “*phrase*”, “*énoncé*” та “*énonciation*”. У пропонованій роботі основну увагу зосереджено на аналізі сутності цих понять і їхньому застосуванню при описі процесу каузації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розмежування понять “*phrase*”, “*énoncé*”, “*énonciation*” є важливим у французькій лінгвістиці, про що свідчить значна кількість наукових праць. Зокрема цю проблему порушували мовознавці: К. Кербра-Ореккьоні, Ж. Дюбуа, П. ле Гоф-

фік, Ж. Мешлер, А. Ребуль, Д. Менгено, П. Шародо, М. Ріжель. У роботах зазначених лінгвістів поняття “*phrase*”, “*énoncé*” та “*énonciation*” проаналізовано здебільшого в системі протиставлень у синтаксичному й прагматичному аспектах, у зв'язку з поняттями «суб'єктивність», «дискурс», у процесі аналізу й інтерпретації тексту. Проте поза увагою лінгвістів залишається проблема використання понять “*phrase*”, “*énoncé*” та “*énonciation*” при описі загального процесу каузації, чим обумовлено актуальність нашого дослідження. На нашу думку, розв'язання цієї проблеми сприятиме встановленню термінологічної однозначності й кращому розумінню власне процесу продукування висловлень.

У роботі моделлю продукування висловлення послугувала модель каузації, розроблена Г. Гійомом, яка, на наш погляд, найповніше відображає даний процес. Отже, **мета статті** – співвіднести поняття “*phrase*”, “*énoncé*”, “*énonciation*” з етапами моделі каузації, запропонованої Г. Гійомом. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути особливості моделі каузації, обґрунтованої Г. Гійомом;

2) схарактеризувати поняття “*phrase*”, “*énoncé*”, “*énonciation*”, на основі чого визначити можливий етап виникнення (існування) тієї чи іншої синтаксичної конструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На важливість розмежування мови й мовлення в лінгвістичних дослідженнях вперше свідомо вказав швейцарський мовознавець Ф. де Соссюр. Видатний лінгвіст вважав, що мовленнєва діяльність є результатом поєднання мови й мовлення. Однак французький учений Г. Гійом, спираючись на праці Ф. де Соссюра і його попередників, зокрема В. фон Гумбольдта, Г. Штейнтала, І. О. Бодуена де Куртене, дещо пере-

осмислив запропоновану формулу і дійшов висновку, що мовленнєва діяльність становить не суму, а інтеграцію цих двох рівнів лінгвістичної реальності, тобто мова й мовлення не існують ізольовано, а постійно взаємодіють один з одним у процесі мовленнєвої діяльності. Крім того, Г. Гійом надає важливого значення мисленню.

Таким чином, у розробленій Г. Гійомом моделі каузації виокремлюють три етапи: перший етап – розумова (мисленнєва) операція, що породжує мову; другий – породжена мова; третій – реалізація мови [7, 11]. На думку Г. Гійома, лише врахування цих трьох етапів сприяє пізнанню природи мови й мовленнєвої діяльності [7, 11].

Г. Гійом вважає, що мова – це те, що мислиться (*le pensable*), однак не у вигляді вираження, а у вигляді систематизованого уявлення, тобто це абстрактна, ідеальна сутність, тоді як мовлення – це вже обмірковане (*le pensé*), що належить до плану вираження, тобто конкретне, матеріальне явище. Цей факт дає підстави стверджувати, що мова завжди існує на рівні потенції (*plan de puissance*) і представляє постійне явище. У разі потреби мовець користується мовними одиницями для передачі повідомлень, для вираження своїх думок, що актуалізуються в мовленні – рівні реалізації (*plan de l'effet*), якому притаманна одномоментність [7, 20].

Визначаючи розумові (ментальні) операції як перший етап мовленнєвої діяльності, Г. Гійом наголошує на тісному зв'язку мови й мислення. У зв'язку із цим лінгвіст розробляє теорію психосистематики, що досліджує не відношення мови й мислення, а готові механізми мислення, які використовуються ним для перехоплення самого себе, механізми, яким мова дає точне відображення у вигляді певної форми (структури). Науковець називає подібні механізми психомеханізмами й зазначає, що вони «працюють» і в мові, і в мовленні: «одиниці мовної системи представляють результативний етап психомеханічних операцій, а мовленнєві – процесуальний» [6, 7].

Психомеханізми сприяють виокремленню думки, призначеної для мовлення, із її когнітивного простору мислення [5, 103], тобто відбувається перехоплення. На думку Г. Гійома, перехопити – це одночасно затримати й зрозуміти. Перехоплення є необхідним мисленню, оскільки таким чином воно створює себе саме. Висловлюючи подібну точку зору, Г. Гійом розуміє мову як сукупність засобів, систематизованих мисленням з метою забезпечити постійну можливість швидкого перехоплення того, що в ньому (мисленні) розгортається. Інакше кажучи, мова існує в мисленні в уже побудованому вигляді [5, 105], а отже, нові поняття не створюються щоразу для вираження думки – мислення використовує вже наявні мовні елементи.

Процес каузації у лінгвістичній теорії Г. Гійома представляє певну систему перехоплень: «перше формальне перехоплення, лексичне перехоплення, має одночасно об'єднувальний і аглютинуючий характер. <...> Це первинна форма елементів, що породжує потенційні одиниці мови. Друге формальне перехоплення, фразове, породжує таку одиницю реалізації, як фраза (речення),

у якій поєднуються потенційні одиниці, і має лише об'єднувальний характер.

У результаті лексичного перехоплення створюються слова. Це потенційні одиниці мови. Із фразового перехоплення, сукупності потенційних одиниць, слів, утворюється фраза» [2, 91]. З огляду на це лінгвіст відносить синтаксис до мовлення, оскільки висловлення є одночасним і не належить до сфери сталого, тобто мовної системи [4, 41], саме тому одиницею мови лінгвіст називає слово, а одиницею мовлення – фразу (речення). «Передавши вкладену в нього думку, речення зникає разом із ситуацією мовлення, яка її породила. Натомість слова, з яких складається речення, володіють постійним позначуваням, позначувальним і матеріальним знаком, що їх зв'язує» [7, 48].

Г. Гійом орієнтується на слово як на мовний знак, що реалізує свої потенції в реченні, яке, на думку вченого, щоразу відтворюється заново в мовленні [3, 19]. Лінгвіст пише: «Ми звертаємося до слів, потенційних одиниць мови, що належать до плану представлення, для того, щоб побудувати речення, реалізовані одиниці мовлення, які належать вираженню» [2, 90–91]. Г. Гійом обґрунтовує свій погляд так: «Кількість лексичних перехоплень обмежена <...>. Сума фразових перехоплень безмежна. Можна створити словник слів, що входять до складу мови; однак неможливо створити словник речень, що мають можливість бути утвореними завдяки вибору й уживанню цих слів» [там само, 92].

Наведена цитата свідчить про не досить повний аналіз речення Г. Гійомом, оскільки вчений зосереджується насамперед на його лексико-семантичній характеристиці, не беручи до уваги структурний аспект. Точка зору Г. Гійома справедлива в тому, що лексичне наповнення висловлення є дійсно змінним компонентом [4, 41], однак структурна схема висловлення залишається його постійним компонентом і представляє його конструктивну інваріантну модель, за зразком якої у мовленні репродукуються численні ілюкативні варіанти висловлень [4, 41]. Наявність в основі формування речення (висловлення) конструктивної схеми й ментальної сутності, яка може бути визначена як мінімальна одиниця ментальної інформації, дає підстави вважати речення не лише знаком мовлення, але й потенційною одиницею мови [6, 6]. Як наслідок, можна визначити два аспекти речення: те, що обумовлюється мовною системою, і те, що пов'язано з використанням мови індивідумом [3, 19], де перший, вочевидь, належить мові, а другий – мовленню. З огляду на це, розмежовуючи мову й мовлення, доречно розрізняти речення як пропозитивну, віртуальну модель (структурно-семантична схема, за термінологією В. Г. Гака, або абстрактна синтаксична модель, за термінологією Л. М. Мінкіна) і висловлення як конкретну реалізацію цієї моделі.

У французькій лінгвістичній літературі для позначення синтаксичної конструкції вживають поняття "phrase", "énoncé" та "énonciation". Зазначимо, що поняття "énoncé" є полісемічним, оскільки має різні значення – залежно від того, чому воно протиставляється.

З одного боку, énoncé протиставляється phrase. Тоді énoncé визначається як елементарна комуніка-

тивна одиниця, а phrase – як тип énoncé, побудований навколо дієслова. Науковці, що висловлюють цю точку зору, наводять такі приклади: «Léon est malade», «Oh», «Quelle fille!», «Paul!» і зазначають, що всі вони представляють énoncé, однак лише перший приклад – це phrase [8, 222], оскільки в першому прикладі наявний предикат, тоді як в останніх він відсутній. Крім того, phrase є об'єктом вивчення лінгвістики, тоді як énoncé – прагматики [13, 22]. П. ле Гоффік зауважує, що phrase співвідноситься з канонічною моделлю [10, 9].

П. Шародо і Д. Менгено, розглядаючи phrase й énoncé у прагматичному аспекті, зазначають, що phrase – це структура поза вживанням, яка відповідає безкінечній кількості énoncés у контексті. Інакше кажучи, phrase – це послідовність слів, організована згідно із синтаксичними правилами, на противагу цьому énoncé представляє реалізацію phrase у певній ситуації. Подібний погляд висловлює також К. Кербра-Ореккьоні, визначаючи énoncé як актуалізовану phrase [11, 33]. П. Шародо і Д. Менгено звертають увагу на те, що різні énoncés однієї phrase мають, зазвичай, різні смисли. При подібному підході phrase часто асоціюється зі значенням, тоді як énoncé – зі смислом [8, 222].

Наведені визначення дають підстави вважати, що в межах дихотомії мова – мовлення phrase представляє потенційну мовну модель майбутнього висловлення. Отже, у моделі каузації, запропонованій Г. Гійомом, phrase найімовірніше характеризує систему мови, існує у потенції і представляє віртуальну структурну модель майбутнього висловлення.

З іншого боку, énoncé протиставляється énonciation як продукт акту висловлення. Причому розмір і поширеність énoncé не має жодного значення, воно може включати кілька слів або цілу книгу [12, 42; 9, 191]. Подібне визначення énoncé є загальноприйнятим.

Зауважимо, що деякі лінгвісти розуміють énoncé як елементарну одиницю словесного спілкування, наділену смислом і синтаксично повну [12, 42]. Ця точка зору частково збігається з визначенням, даним у лінгвістичному словнику: énoncé – це послідовність слів, яка вимовляється одним або декількома мовцями [9, 191].

Повертаючись до питання про протиставлення énoncé й énonciation, зазначимо, що énonciation визначають головно як:

1) використання мови в конкретних актах мовлення [1, 546];

2) акт, за допомогою якого суб'єкт продукує лінгвістичну послідовність, матеріалізовану у вигляді фонічної або графічної послідовності [15, 20];

3) мовленнєву діяльність, що здійснюється мовцем у конкретний момент мовлення [11, 32];

4) сукупність операцій, які здійснює мовець, щоб передати в énoncé певну інформацію [8, 228].

Водночас багато лінгвістів (П. Шародо, Д. Менгено, Дюбуа, К. Кербра-Ореккьоні) покликаються

на визначення Е. Бенвеніста, який інтерпретує énonciation як «la mise en fonctionnement de la langue par un acte individuel d'utilisation» [8, 228–229], що в перекладі на українську звучить як функціонування мови в індивідуальному акті її застосування (використання) (переклад наш – Н. З.), тобто індивідуальний акт застосування (вживання) мови [9, 192].

Наведені визначення демонструють, що під énonciation розуміють передусім діяльність, процес. Слід додати, що будь-який акт énonciation реалізується в конкретній комунікативній ситуації, обов'язкові складові якої – це учасники комунікації (мовець і його реципієнт), конкретне місце й час, ситуація мовлення, тобто те, що оточує комунікантів [14, 575].

Сказане свідчить, що поняття «énoncé» і «énonciation» відносяться до рівня мовлення і представляють два аспекти одного цілого – висловлення. Як наслідок, виникає питання про місце цих понять у моделі каузації, запропонованій Г. Гійомом, і послідовність їх виникнення. Імовірно, обравши пропозитивну модель мови і наповнивши її лексико-семантичним змістом, мовець отримує énoncé, точніше énoncé abstrait (абстрактне), за термінологією К. Кербра-Ореккьоні, яке мовець вимовляє, переводячи його в стадію énonciation, кінцевим продуктом якого є énoncé actualisé (актуалізоване) (термін К. Кербра-Ореккьоні). Саме цей результат є доступним для лінгвістичного аналізу. Таким чином, énoncé виникає раніше за énonciation, оскільки мовець від початку знає зміст свого повідомлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. З огляду на викладений матеріал доходимо висновку, що продукування висловлення – це складний процес, який передбачає низку операцій, більша частина з яких прихована від безпосереднього спостереження. Як наслідок, науковці аналізують мовні явища із запізненням, використовуючи вже кінцевий результат мовленнєвої діяльності, тобто énoncé actualisé, за допомогою методу реконструкції. Таким чином, дослідження фактичного матеріалу (énoncé) насправді має на меті вивчення власне процесу продукування (énonciation), а також встановлення первинної синтаксичної структури (phrase). Інакше кажучи, лінгвістичний аналіз процесу каузації становить зворотний процес порівняно з природним ходом продукування висловлення, кожному етапу каузації відповідає певні структурні моделі, які описують за допомогою понять “phrase”, “énoncé” та “énonciation”. Проведене дослідження дає змогу доповнити модель каузації Г. Гійома названими структурами таким чином:

розумові операції → мова → мовлення
phrase → énoncé énonciation énoncé
abstrait → actualisé

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в пошуку українських термінів, які б найповніше відображали зміст французьких понять “énoncé” та “énonciation”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом; общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрелиной. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
3. Минкин Л. М. Некоторые вопросы теории языка и речи / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2000. – Т. 3. – № 2. – С. 15–25.
4. Минкин Л. М. К теории праксематики : темпоральный субстрат речевого акта / Л. М. Минкин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 38–44.
5. Минкин Л. М. К проблеме соотношения мышления, языка и речи / Л. М. Минкин, С. А. Моисеева // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 103–109.
6. Минкин Л. М. Предложение, высказывание, речевой акт / Л. М. Минкин // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 5–15.
7. Реферовская Е. А. Философия лингвистики Гюстава Гийома : [Курс лекций по языкознанию] / Е. А. Реферовская. – Санкт-Петербург : Гуманитарное агенство «Академический проект», 1997. – 126 с.
8. Charaudeau P. Dictionnaire d'analyse du discours / Patrick Charaudeau, Dominique Maingueneau. – Paris : Editions du Seuil, 2002. – 667 p.
9. Dubois J. Dictionnaire de linguistique / Jean Dubois. – Paris : Librairie Larousse, 1973. – 517 p.
10. Goffic P. le. Grammaire de la phrase française / Pierre Le Goffic. – Paris : Hachette, 1993. – 592 p.
11. Kerbrat-Orecchioni C. L'énonciation. De la subjectivité dans le langage / Catherine Kerbrat-Orecchioni. – 4-e édition. – Paris : Armand Colin, 1999. – 270 p.
12. Maingueneau D. Analyser les textes de communication / Dominique Maingueneau. – Paris : Nathan / VUEF, 2002. – 214 p.
13. Moeschler J. Dictionnaire encyclopédique de pragmatique / Jacques Moeschler, Anne Reboul. – Paris : Editions du Seuil, 1994. – 580 p.
14. Riegel M. Grammaire méthodique du français / Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat, René Rioul. – Paris : Presses Universitaires de France, 1994. – 646 p.
15. Tomassone R. Pour enseigner la grammaire / Roberte Tomassone. – Paris : Delagrave, 1996. – 320 p.